

fältpredikan skulle ha haft en ”gammaltestamentlig” karaktär, med vilket både har avsetts att predikningarna oftast skall ha hållits över gammaltestamentliga texter och dessutom tydligt ha utmärkts av så kallad gammaltestamentlig lagiskhet. Författaren observerar att fältpräster i det bevarade predikomaterialet i större utsträckning predikade utifrån Gamla testamentet under början av 1600-talet än vad som blev fallet under senare hälften av 1600-talet och början av 1700-talet då prästerna främst predikade utifrån evangelieperikoperna. Viktigt i sammanhanget är också att predikotexterna från Gamla testamentet hämtades från Psaltaren i större utsträckning än från de ”krigiska” böckerna (som ex. Krönikeböckerna). Gammaltestamentlig predikan i fält innebar alltså knappast med nödvändighet att det predikades med texter om israeliternas krigsföring som utgångspunkt. I det sammanhanget kan enligt mitt förmenande också betonas, att användningen av ”gammaltestamentlig” och ”lagisk” som närmast synonymerna knappast var en självklarhet vid denna tid då dikotomin lag-evangelium kunde anses genomsyra både Gamla och Nya testamentet.

I anslutning till den teoretiska ramens diskussion om erbjudna konfessionella identifikationer behandlas i kapitlen 4-6 identifikationerna ”rätt kristen”, ”svensk undersåte” och ”kristlig soldat”. Författaren finner flera belegg som förmår styrka Kaufmanns uppfattning om hur den konfessionella tillhörigheten knöts både till så kallad antipapistisk retorik och till bilden av Martin Luther som ”vägröjare”. Samtidigt går det att skönja en tendens enligt vilken den polemiska tonen, som var som mest påtaglig under tidigare hälften av 1600-talet, efterhand avtar.

Predikanterna avsåg också att främja en nationell identitet. Det svenska folket beskrevs – i likhet med det israeliska folket – som särskilt utkorat. Följaktligen drogs analogier mellan Israels folk och det svenska folket, ett samband som byggde på tanken att svenskarnas krigsframgångar var tecken på att de i likhet med israeliterna hade den rätta tron och att de av den anledningen var utvalda till ett särskilt syfte. Denna identifikation åberopades både under arméns med- och motgångar, särskilt under motgångarna. I likhet med israeliterna stötte ju även svenskarna på motgångar vilka tolkades som straff för det svenska folkets otacksamhet inför de framgångar som ytterst utgjorde en Guds välsignelse. I det perspektivet kunde också motståndarna beskrivas som Guds redskap. Deras angrepp på den svenska armén sågs då som uttryck för Guds vilja att tukta svenskarna.

I diskussionen av den tredje konfessionella identifikationen, ”kristlig soldat”, diskuteras bland annat Hilding Pleijels teser om hustavlans påverkan på stormaktstidens mentaliteter. Trots att Pleijels ståndpunkter, särskilt hans stundtals okritiska uppfattning om den folkliga receptionen av hustavlans sociala struktur, har ifrågasatts, vill Gudmundsson inte förkasta Pleijels tes helt utan menar att hustavlans

samhällsordning genom fältprästernas predikan var känd av soldaterna (och rimligtvis även av övriga åhörare). Prästerna tycks nämligen ha förväntat sig en grundförståelse av detta budskap hos åhörarna. Huruvida denna samhällsordning sedan verkligen accepterades av de soldater och civila som lyssnade är givetvis en annan sak. Denna slutsats förmår Gudmundsson till att betrakta treståndsläran som ett sammanhållande band i den tidigmoderna lutherska konfessionskulturen.

Författaren förhåller sig påtagligt försiktig när det gäller att förklara de förändringsprocesser han finner i sitt material. Detta är på sätt och vis klokt med tanke på att det bevarade materialet enbart utgör en bråkdel av de fältpredikningar som hållits under perioden. Författaren går också en balansgång när det gäller frågan om hur pass effektiv och framgångsrik förkunnelsen egentligen var. Å ena sidan signalerar talet om ”erbjudna identiteter” att fokus är riktat mot själva idealen och inte åhörarnas reception, å andra sidan talas om att förkunnelsen kunde ”bidra till skapandet” av en nationell identitet (s. 175), något som inte nödvändigtvis behöver tolkas som att förkunnelsen verkligen lyckades.

Till avhandlingens förtjänster hör att författaren bidragit till att problematisera de ofta schablonmässiga (och inte sällan omedvetet pietistiskt färgade) uppfattningarna om stormaktstidens lagiska och ”gammaltestamentliga” förkunnelse. Genom att systematiskt ha gått igenom allt tillgängligt källmaterial kan Gudmundsson bekräfta Yngve Brilioths antagande från 1945, att fältpredikan troligen inte skilde sig från ”vanlig” predikan. Avhandlingsförfattaren har därmed lyckats med konststycket att dekonstruera ”fältpredikan” som homiletisk genre.

Martin Berntson
Docent, Göteborg

John W. O'Malley, *De första jesuiterna*. Skellefteå: Artos, 2012. 466 sid.

John W. O'Malley, professor i kyrkohistoria vid Georgetown University, Washington, har skrivit ett omfattande verk om Jesu sällsorks första tid. Boken kom ut redan 1993, har översatts till en rad olika språk och anses allmänt vara ett standardverk. Trots det blev det först 2012 som den kom i svensk översättning av Per Beskow.

O'Malleys verk är inte en bok om Ignatius utan om jesuitordens tidiga historia. Som en röd tråd skildras Ignatius första följeslagare: Pierre Favre, Francisco Xavier, Diego Lainez och Alfonso Salmerón. Senare skulle Jerónimo Nadal och Juan Alfonso de Polanco ansluta och bägge två spelade en viktig roll. Jesuitorden är inte en mans verk.

Ignatius och hans följeslagare hade som vision att genomföra en pilgrimsresa till Jerusalem, men av

olika skäl kom de bara till Rom. År 1539 blev orden godkänd av påven Paulus III: Socii Christi Jesu, Jesu Kristi följeslagare. Därefter hände allt mycket fort: 25 år senare hade rörelsen vuxit i en omfattning som ingen hade kunnat ana; man bedrev mission i Brasilien, Indien och övriga Asien, hundratals skolor upp till universitetsnivå hade öppnats och man ägnade sig åt omfattande social verksamhet. Historien om hur allt detta kunde växa fram på så kort tid är en spännande läsning.

Boken är inte en historisk genomgång i kronologisk ordning. O'Malley har istället en tematisk uppdelning av sällskapets olika tjänster och verksamheter samt deras relation till kyrkan i övrigt. De tjänster som de ägnade sig åt kan indelas i fyra kategorier: ordets tjänst, förvaltning av sakramenten, barmhärtighetsverken och skolorna.

Det talade ordet ingick i den första tjänsten. Man förkunnade och samtalande med människor för att föra dem till bikt och nattvard. Ignatius bok *Andliga övningar* fick stora framgångar, en handbok för en ledarledd reträtt. För alla som började i sällskapet var en sådan reträtt obligatorisk. Jesuiterna införde generalbikten, en genomgång av hela livet i samband med reträtten.

En annan viktig del av jesuiternas tjänst var barmhärtighetsverken. De besökte sjukhus och fängelser och förbättrade villkoren för de fattiga, ofta genom att samarbeta med befintliga organisationer.

En verksamhet som inte fanns med i den ursprungliga planen men som sedan växte och blev en av de största var skolorna. Det började med intern undervisning för jesuiter, men år 1546 fick de tillstånd att bedriva offentlig undervisning varpå antalet skolor växte snabbt. Jesuiterna var de första som ägnade sig åt vuxenundervisning i stor skala, även om barn och ungdomar också var en viktig målgrupp. Genom att öppna universitet och skolor även i protestantiska områden såg man en möjlighet att vinna tillbaka människor till den katolska läran. Den holländska teologen Petrus Canisius var den som var mest aktiv i denna verksamhet i Tyskland, vilket kan vara en av förklaringarna till jesuiterna dåliga rykte bland protestanter i Tyskland.

Men de konflikter som jesuiterna drogs in i var överraskande nog mest med andra katoliker. Som underställda påven och inte stiftsbiskoparna blev de bemötta med avund. De stack ut eftersom de inte liknade någon annan katolsk orden eller organisation. De skilde sig inte bara från lutheraner utan också från skolastiker och humanister, om än på olika grunder.

Att författaren är mycket kunnig och insatt i jesuitordens första tid råder det ingen tvekan om. Möjligen kan man fundera över hans distans till rörelsen som själv varande jesuit – det finns ett apologetiskt drag i boken. Han väjer dock inte för att nämna mindre trevliga drag hos jesuiterna. I Portugal var orden aktiv under inkquisitionen och enstaka jesuiter deltog i för-

följelserna av heretiker. De hade också understött det ökända Index över förbjudna böcker även om de var kritiska till omfattningen av böcker som hamnade där. Å andra sidan är det tydligt att O'Malley tonar ner jesuiternas kamp mot lutheranerna. Han tillbakavisar uppfattningen att jesuitorden bildades som ett svar på Martin Luthers reformation, även om jesuiterna spelade en viktig roll vid reformkonciliet i Trento (Tridentinum). O'Malley skriver också att kritiken mot Luther hårdnade efter Ignatius död, en tid som inte behandlas i denna bok.

Vad var det som gjorde att sällskapet blev så framgångsrikt och fick ett sådant inflytande? Författaren ger oss ett antal ledtrådar: jesuiterna var pragmatiska och anpassningsbara, rörelsen svarade också på människors längtan efter ett mer personligt andligt liv. Jesuiterna erbjöd en alternativ prästkallelse som varken innebar munkpräster eller församlingspräster som var begränsade till ett kloster eller en församling. En viktig del i jesuitprästernas identitet var att de var rörliga, de bodde i kommuniteter i städerna men kunde när så behövdes resa någon annanstans. Jesuiterna blev därför ett viktigt redskap när det gällde att missionera i nya länder.

Även när det gäller skolorna kom jesuiterna rätt i tiden. Människor från lägre samhällsklasser hade börjat efterfråga högre utbildning och de svarade på detta genom att erbjuda gratis skolgång för massorna. Kyrkan och påvedömet utmanades av både reformrörelser och heretiker där jesuiterna blev en samlande kraft.

Boken är en spännande läsning även om dess detaljrikedom och omfattning innebär att den vänder sig till pastorer, präster och teologer i första hand, snarare än till allmänheten. Det är inget tvivel om att boken behövs i en svensk kyrklig kontext där det finns ett stort intresse för ignatiansk spiritualitet. Reträtter och kurser erbjuds även utanför jesuitorden. Men även om man är förhållandevis påläst om Ignatius och hans andliga övningar kan kunskapen om kopplingen mellan Ignatius och den orden som han bildade vara ganska vag. Här har *De första jesuiterna* en viktig kunskapslucka att fylla.

Tobias Bäckström
Masterstudent, Lund

Eric W. Scherbenske, *Canonizing Paul. Ancient Editorial Practice and the Corpus Paulinum*. Oxford: Oxford University Press, 2013. 343 sid.

”Manuskriptstudier” har blivit en trend inom den bibelvetenskapliga textkritiken, vilket innebär att en viss fokusförskjutning ägt rum bort ifrån den hypotetiska ”originalkällan” till de faktiskt existerande manuskripten. Eric Scherbenskens bok *Canonizing Paul* påminner oss om att den ideala, ursprungliga bibeltext som forskare ibland försöker återskapa inte är vad läsare genom tiderna faktiskt förhållit sig till. Scherbenske